

УДК 343.102 (44)

В. О. Попелюшко*доктор юридичних наук, в. о. професора,**завідуючий кафедри правосуддя**та кримінально-правових дисциплін**(Національний університет "Острозька академія")*

**ІНСТИТУТ СЛІДЧОГО СУДДІ
У ІСТОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ФРАНЦІЇ
(до Кодексу кримінального розслідування 1808 р.)**

1. З середини I віку до н. е. по V вік н. е. Галлія (древня назва Франції) належала до Риму [1, с. 1442], де в його класичний період стосовно римських громадян – квіритів, мав місце більш-менш чистий змагальний процес, у якому функції сторін були відділені від функцій суду. Для його виникнення і руху потрібен був приватний обвинувач. Держава не турбувалася про те, щоби кожне злочинне діяння знаходило свого обвинувача. Вона довіряла правовому відчуттю громадян і надавала їм повну свободу в порушенні кримінального переслідування. Обвинувачем міг виступати кожен громадянин, а сама обвинувальна діяльність являлась тоді надзвичайно почесною, вела до популярності і отримання важливих посад, хоча обвинувач, якому не вдалося довести висуненого ним обвинувачення, міг бути притягнений до відповідальності за наклеп.

Сам процес розпадався на попереднє провадження у претора (*in iure*) і завершальне провадження в суді, постійній квестії (*in iudicio*). Обвинувач подавав заяву претору, у якій вказував на вірогідного винуватця злочину і на сам злочин. Обвинувачу, якщо у нього була потреба зібрати докази (що називалося *inquisitio*), надавався певний строк,

після збігу якого він викликався до претора, і в присутності викликаного для цього обвинуваченого, формулював з усією точністю своє обвинувачення. Обвинувачений, якщо він з'являвся на виклик, опитувався претором за усіма пунктами обвинувачення. Потім претор складав протокол, у якому вказував, в чому саме обвинувачений обвинувачується. Протокол підписував обвинувач, який уже не міг вийти за межі сформульованого обвинувачення. Безпосередньо після цього претор оголошував про прийняття обвинувачення проти певної особи, яка з цього моменту ставала підсудним. Він же призначав день розгляду справи. Але обов'язок підготовки справи і збирання доказів всеціло лежав на сторонах.

Судовий розгляд проходив перед вибраними за жеребом членами *questio* (судового провадження), публічно, у формі усних дебатів, які супроводжувалися розглядом доводів і доказів сторін. Суд у такому процесі грав спокійну роль безстороннього третього і не володів ініціативою переслідування. Вирок суд виносив на підставі вільного внутрішнього переконання суддів. Доказами для них було все, що є доказам істини для будь-якої людини [2, 19-20].

Отже, в класичний період Риму стосунку ні до кримінального переслідування особи, ні до з'ясування обставин справи *in jure* та *in iudicium* не мав жоден державний орган, в тому числі й претор. Претор лише документально фіксував обвинувачення та здійснював підготовчі і розпорядчі дії для суду.

Проте, мав місце й початок участі влади у кримінальному переслідуванні. Він проявлявся у тому, що для переслідування вуличних безпорядків і безчинств уже в ті часи запроваджувалися особливі посадові особи, як, наприклад, *praefectus vicilium* (начальники нічної поліцейської і протипожежної служби) тощо, котрим доручалося й збирання доказів, що загалом належало обвинувачу [2, с. 19].

2. В епоху імператорського Риму обвинувальний процес рабовласницького типу поступово набуває розшукових форм. Починаючи з Октавіана Августа (30 р. до н.е. – 14 р. н.е.) судова влада поступово переходить до імператора, який делегує її різним магістратам, а обвинувачення – спеціальним посадовим особам. Громадяни все менше беруть на себе місію порушення кримінального переслідування. Щодо діянь, які мали велике суспільне і державне значення (злочини проти народу і державної безпеки, богохульство, підроблення грошей тощо), воно стало порушуватися не лише за чиєюсь заявою, як раніше, а й *ex officio*, і поступово зосереджувалося в руках особливих органів – *praefectus annonae* (начальник, відповідальний за постачання столиці продовольством, з наділенням його в цій сфері цивільними і кримінальними повноваженнями), тих же *praefectus vigiliis*, з додатковими кримінальними повноваженнями, і здійснювалося ними шляхом ведення детальних протоколів. Так, в Римі у справах, що підлягали особисто імператорському суду, поступово розвинулась кримінальна юстиція начальника імператорської гвардії. Органом кримінального суду став префект міста Риму (*praefectus urbanus*), а з більш дрібних справ – начальник поліції (*praefectus vigiliis*). В провінціях судова влада стала належати намісникам імператора. Начальник поліції здійснював й розшук у справах про тяжкі злочини, а потім виступав у них і як обвинувач перед судом префекта міста та інших вищих магістратів. При Діоклетіані (284 -305 рр. н. е.) участь народу у відправленні правосуддя припинилося і справи став вирішувати одноосібно суддя-чиновник. Таким чином, відбулося змішання функцій обвинувача і судді. А при Нероні, Траяні, імператори або сенат змушені були призначати обвинувача *ex officio* для окремих процесів: бажаючих підтримувати обвинувачення не знаходилось [3, с. 152-157].

Тоді ж почали проявлятися й активні дії власне суду у судовому розгляді справ, які вилилися в правила по перевірці зробленого підсудним зізнання, щодо критичного ставлення до показань свідків і т. ін., які значною мірою паралізували вільну діяльність сторін, основу обвинувального процесу. Дослідники пояснюють появу даних явищ наполегливістю, з якою імператорська влада стала втілювати свою волю, і тією цінністю, якою був, з її точки зору, суд, що стояв на стороні державних інтересів [4, с. 25].

Цими зародками розшукового процесу пізніше скористався середньовічний процес, у першу чергу французький, де він пустив найбільш глибоке коріння.

3. З IV по VII ст. ст. "варвари" захопили низку римських територій і створили на них так звані "варварські королівства", в тому числі на території Галлії, де її уся центральна частина в першій чверті V ст. н. е. була об'єднана під владою салічних франків на чолі з королем, якому й належала судова (як і будь-яка інша) влада. Проте у франкському королівстві розшукові начала мали лише випадковий характер і не складали його основи. В судочинстві вони зазвичай обмежувалися порушенням переслідування та передачею справи в суд виборних рахінбургів, а також штрафами на користь короля, за Салічною правдою, в розмірі 1/3 їх частини [5, с. 583]. Власне судочинство відповідало судочинству раннього Риму, тобто залишалося обвинувальним. І це не випадково, адже франкські племена протягом тривалого часу знаходилися у безпосередньому соціальному контакті з римлянами [6, с. 132]. Активність суду проявлялась лише у тому, що він міг не задовільнитися показаннями тих співприсяжників, яких вказував йому обвинувачений, а натомість призначити інших, які, на його думку, заслуговували більшої довіри.

Розшукові форми процесу істотно розширилися в епоху Карла Великого (VIII ст.), який зобов'язав суддю переслідувати злочин в силу службового обов'язку, і який широко використовував інститут королівських об'їзних суддів (*missi dominici*), котрі чотири рази на рік об'їжджали певні місцевості, де розпитували про злочини (*inquisitio*), приймали і розглядали скарги, ревізували суддів графств і головували в судових засіданнях [3, с. 173-174].

4. Ще більшого розповсюдження розшукова форма отримала в IX-XII ст. ст. – після розпаду монархії Карла Великого, внаслідок розвитку феодалізму і розподілу населення на три групи – сеньйорів, їх васалів та решти, майже безправного населення, сервів. Інститут *missi dominici* перестав існувати. Натомість була запроваджена сеньйоріальна юстиція з поділом судів на вищі і нижчі, де суд вирішувався особами, які належали до тієї ж суспільної групи, що й підсудний (так званий суд "рівних"), і вершився методом доказування у вигляді поєдинку. Кожен такий суд володів й судово-поліцейськими функціями, а саме, правом здійснення первинних обшуків, арештів і т.п. У деяких випадках суду належала і ініціатива переслідування, зокрема, якщо злочин було вчинено на очах у багатьох осіб, або факт його вчинення не викликав сумнівів. Це вважалося достатнім для розслідування *ex officio*, яке проводилося суддею за місцем вчинення злочину. Суддя міг приступити до розслідування й за достатньо обґрунтованим доносом [4, с. 27-29].

Проте XIII-XIV ст. ст. знаменувалися рецепцією на місцевому ґрунті римського процесуального приватно-позовного права. Цей етап так і іменують – "французький судовий ренесанс" [7, с. 159]. Він розвивався на ґрунті станово-представницької монархії, лібералізації суспільства і пробудження духовної самосвідомості особи. Судова влада стала належати бальям і перам, – королівським намісникам, яких, починаючи з XIV ст. поступово замінюють легісти, вихованці університетів, у яких викладалося

римське право (Паризький університет було засновано у 1150 р.). Королівським, верховним судом був суд апеляційний, який у той час називався "парламент".

Але з часом приватно-позовний процес цього періоду починає співіснувати з новими, новонародженими інститутами інквізиційного процесу – прокуратурою (*gens du roi* – люди короля), як органом нагляду і публічного переслідування злочинів, та з так званим екстраординарним порядком, суть якого полягала у поєднанні в одній особі органу кримінального переслідування і суду.

Прокуратура з'явилася в Франції в XIV ст. спочатку як орган, що представляв фіскальні інтереси короля, Однак чисельними Ордонансами (1355, 1360, 1371, 1498, 1539 рр.) їй поступово надавалися повноваження кримінального переслідування, а за Ордонансом 1670 р. вона остаточно оформилась в даному статусі, а сам кримінальний процес набув рис розшукового [4, с. 27; 8, с. 36].

В 1522 р. королем Франціском I була запроваджена й посада "королівського судді" з кримінальних справ, в обов'язки якого входило не лише розслідування справи, а й участь у постановленні вироку, бо вважалося, що він знає обвинуваченого краще, аніж інші судді [9, с. 59].

Кримінальне переслідування, уже офіційне, розпочиналося з різних приводів (донос, скарга, особиста ініціатива органів переслідування) особливими посадовими особами – нотаріусами, секретарями, пізніше – слідчими суддями, підпорядкованими прокурору, помічниками слідчих суддів – лейтенантами, сержантами тощо.

Першим актом процесу стало дізнання (*inquisitio generalis*). Воно полягало, як правило, у таємному допиті свідків слідчими суддями або їх помічниками. Усі отримані показання записувалися і складений на їх підставі протокол відправлявся на висновок прокурору. Прокурор міг запропонувати або негайно звільнити особу від суду, або направити справу

для подальшого розслідування. В останньому випадку проводився допит обвинуваченого, спрямований на те, щоби добути його зізнання. Результат допиту знову направлявся прокурору і, залежно від обставин, процес приймав характер ординарного, тобто властивого цивільному судочинству (при малозначимих проступках), або екстраординарного (при більш серйозних діяннях). В другому випадку проводилося розслідування, яке отримало назву *inquisitio specialis* і полягало у прочитанні свідкам їх показань і в очних ставках свідків між собою і з обвинуваченим (*confrontacion*). Перше мало за мету перевірку ґрунтовності показань свідків, друге – встановлення тотожності обвинуваченого та надання йому можливості заперечувати обвинувальні показання свідків. Отримані результати в третій раз передавались на висновок прокурора. Останній міг або запропонувати звільнити обвинуваченого, або тут же засудити його до покарання, або продовжити провадження справи, із застосуванням більш енергійних способів розкриття істини. Після цього справа поступала в суд у повному його складі, де і відбувався її розгляд в інквізиційному судовому порядку [4, с. 37-39; 2, с. 25-26].

Такий порядок розшукового (інквізиційного) процесу проіснував у Франції аж до революції 1789 р. і доповнювався, починаючи з Людвіка XIII (правління кардинала Рішельє – "людини, у якої деспотизм був не тільки в серці, але й в голові" [10, с. 56]) практикою адміністративного ув'язнення у в'язниці та фортеці за наказами, підписаними королем і скріпленими його печаткою. Назва цих наказів – *lettres de cochet*, тобто "листи з печаткою". В них не вказувалося ані суті обвинувачення, ані строку ув'язнення. Це був королівський наказ коменданту королівської фортеці прийняти і утримувати певну особу. Володілець такого "листа з печаткою" міг вписати будь-кого в безіменний наказ і абсолютно безконтрольно заточити в фортецю. Бували випадки виявлення в паризькій Бастилії людей, які провели в ув'язненні більше

десяти років, не знаючи при цьому, хто і в чому їх обвинувачував [3, с. 257].

5. Французька буржуазна революція 1789 р. призвела до низки реформ, в тому числі до корінного оновлення кримінального судочинства. Основними завданнями французької революційної філософії у цій сфері були: 1) спрощення судочинства за рахунок скорочення числа інстанцій; 2) повернення в судочинство гласності і публічності; 3) введення в суди народного елементу і прирівняння його з наказними суддями; 4) скасування системи формальних доказів. Французькі революціонери поставили собі за зразок англійське судочинство, духу якого вони, на думку багатьох дослідників, не розуміли [11, с. 7; 12, с. 49-50; 13, с. 53; 14, с. 10; 15, с. 283], тому його реформи не відзначалися виваженістю та послідовністю. Так, щодо розслідування злочинів Декларація прав людини і громадянина, прийнята 23-26 серпня 1789 р. істотно обмежила свавілля прокурорів та слідчих і проголосила низку правил, які стосувалися особистої свободи громадян, в тому числі принцип презумпції невинуватості. Тимчасовим законом від 8-9 жовтня 1789 р., не скасовуючи правил Ордонансу 1670 р., які регулювали розслідування, його було зроблено публічним у формі участі при слідчих діях двох обраних муніципалітетом осіб та допуску до участі у справі захисника з моменту притягнення особи як обвинуваченого. 30 квітня 1790 р. був прийнятий закон про запровадження суду присяжних, а 20 січня 1791 р. – закон про запровадження у кожному департаменті кримінального трибуналу у складі голови і трьох суддів. Декрети 19 липня і 16 вересня 1791 р. провели поділ злочинів, в залежності від їх тяжкості, на три види у відповідності з трьома видами поліції (муніципальної, виправної та безпеки) і, на цій підставі, відповідний розподіл судоустрою. Конституція 1791 р. санкціонувала запровадження суду присяжних і ввела два види журі: обвинувальне, яке мало здійснювати віддання обвинуваченого до суду, і журі вироку, яке

мало розглядати справу по суті. Законом від 16 вересня 1791 р. встановлювався й порядок кримінального процесу, згідно якого справа розпочиналась сумарним розслідування мировим суддею, як органом судової поліції, по закінченні якого направлялась в окружний центр голові обвинувального журі, який, в залежності від обставин, направляв її в окружний суд для закриття або складав обвинувальний акт. Тобто, розслідування поділялося на дві частини, і функції королівського слідчого судді відтепер покладалися на два органи: мирового суддю і голову обвинувального журі.

Слід зазначити, що поряд з порядком судочинства в загальних судах, розслідування злочинів, що загрожували зовнішній чи внутрішній безпеці держави, законом від 10 серпня 1792 р. було покладено на муніципалітети, їх спеціальні комісії, а під час якобінської диктатури, декретом від 10 березня 1793 р. як розслідування, так і судовий розгляд – на революційні трибунали, у яких до компетенції присяжних було віднесено питання про доказанність фактів, а до компетенції судді – розслідування і застосування закону. З 5 квітня 1793 р. право віддання до суду революційного трибуналу було покладено на громадського обвинувача при трибуналі. Практично це вирішувалося так. Арештовані з усієї Франції звозилися в одну з в'язниць Парижа, де допитувалися, а потім доставлялися в трибунал для допиту по матеріалах справи одним із його членів в присутності громадського обвинувача, які у разі, якщо обвинувачений не спростовував обвинувачення, складали обвинувальний акт, який і направлявся в трибунал для його розгляду по суті [3, с. 457-472]. А прийнятим 10 червня 1794 р. декретом Конвенту попереднє розслідування в революційних трибуналах скасовувалось як таке – обвинувачений підлягав допиту зразу в суді [16, с. 601].

Отже, здійснити поставлені революцією завдання в повній мірі не вдалося. Старий порядок дав себе знати. Юридичний консерватизм,

скритий вплив реакційних сил, побоювання за слабкість державної влади у боротьбі із злочинністю – все це потягло не заміну розшукових форм змагальними, а їх поєднання, з перевагами тих чи інших з них, в залежності від того, які інтереси – інтереси публічні чи інтереси особи мав на увазі забезпечити даний інститут. Тим не менше, в кінцевому результаті у вищих судах було запроваджено народне представництво, розслідування відокремлене від суду (зі збереженням посади прокурора), воно залишилось таємним і письмовим, а судовий розгляд став відкритим і змагальним, тобто, відбулася нова форма процесу, яка отримала назву процесу змішаного.

Через нетривалий проміжок часу, після багатьох вагань Імператор Наполеон приступив до кодифікації французького законодавства, в результаті якої був у 1808 р. прийнятий й Code d'instruction criminelle (Кодекс кримінального розслідування), який упорядкував повноваження судових слідчих, успадковані від дореволюційних лейтенантів, хоча і не безпосередньо. Як зазначав свого часу І. Я. Фойніцький, система французького статуту 1808 р. являлась "тією ж системою ордонансу 1670 р., лише при дещо менш суворих формах" [17, с. 363].

Отже, інститут судових слідчих, тобто осіб, що входять до складу судового відомства, проте наділених повноваженнями по розслідуванню кримінальних справ із застосуванням тих чи інших судових повноважень (арешти, обшуки тощо), притаманний французькому судочинству упродовж усієї історії його виникнення і розвитку. Він постійно видозмінювався, в залежності від соціально-економічної та політичної ситуації у Франції. Проте, як показує подальша історія, у Франції він, на відміну від держав, які то запозичали, то відмовлялися від нього, в принципі непорушний, і розглядається як один з оплотів законності та справедливості правосуддя.

Список використаних джерел

1. Советский энциклопедический словарь / Науч.-ред. совет : А. М. Прохоров и др. ; Гл. ред. С. М. Ковалев. – М. : Советская энциклопедия, 1980 – 1600 с.
2. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – С.-Пб.: Изд-во "Альфа", 1996. – Т. I. – 552 с.
3. Чельцов-Бебутов М. А. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / М. А. Чельцов-Бебутов. – С.-Пб. : Изд-во "Альфа-Равена", 1995. – 839 с.
4. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. Пособіе къ лекціям: Второе издание, измененное и дополненное / Н. Н. Розин. – С.-Пб. : Издание Юридического книжного склада "Право", 1914. – 547 с.
5. Юридический словарь / Гл. ред. С. Н. Братусь, Н. Д. Казанцев, С. Ф. Кечекьян и др. – М. : Госюриздат, 1953. – 782 с.
6. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс ; Пер. со швед. Р. Л. Валинского и др. ; Ред. кол. : В. М. Кудров, В. Г. Малышкин ; Российская Академия наук. Институт Европы ; Шведская королевская академия наук. – М. : Наука, 1996. – 395 с.
7. Смирнов А. В. Состязательный процесс / А. В. Смирнов. – СПб. : Альфа, 2001. – 317 с.
8. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства / А. Ф. Кистяковский. – К.: Изд-во Семенко Сергея, 2005. – 118 с.
9. Быкова Е. Следственный судья во Франции / Е. Быкова // Российская юстиция. – 1994. – № 6. – С. 59-60.
10. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескье; Сост., пер. А. В. Матешук. – М. : Мысль, 1999. – 672 с.
11. Миттермайер К. Ю. А. Уголовное судопроизводство въ Англіи, Шотландіи и Съверной Америкъ / К. Ю. А. Миттермайер. – М. : Издание А. Унковского, 1864. – 446 с.

12. Гартунгъ Н. Исторія уголовного судопроизводства и судоустройства Франції, Англіи и Россіи / Н. Гартунгъ. – С.-Пб. : Типографія Э. Арнгольда, 1868. – 206 с.
13. Случевский В. И. Учебник русского уголовного процесса. Введение. Часть I: Судоустройство / В. И. Случевский / Под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. – М. : Зеркало, 2008. – 400 с.
14. Чельцов-Бebutov М. А. Положение личности в уголовном процессе / М. А. Чельцов-Бebutov. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – Часть первая. Происхождение и развитие розыскного процесса во Франции – 264 с.
15. Уголовный процесс западных государств / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головки, Б. А. Филимонов ; Под ред. К. Ф. Гуценко ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова ; Юридический факультет. – М. : Зерцало-М., 2001. – 480 с.
16. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович ; Отв. ред. Н. Н. Полянский ; Академия наук СССР. Институт права им. А. Я. Вышинского. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 703 с.
17. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – С.-Пб. : Изд-во "Альфа", 1996. – Т. II. – 606 с.

Попелюшко В. О.

***Институт слідчого судді у історії кримінального процесу Франції
(до Кодексу кримінального розслідування 1808 р.)***

В статті розглядається історія зародження та розвитку інституту слідчих суддів у кримінальному процесі Франції до 1808 року

Ключові слова: розслідування, суд, слідчий суддя, розшуковий процес, змішаний процес

Попелюшко В. А.

Институт следственного судьи в истории уголовного процесса Франции (до Кодекса уголовного расследования 1808 г.)

В статье рассматривается история возникновения и развития института следственных судей в уголовном процессе Франции до 1808 года

Ключевые слова: расследование, суд, следственный судья, розыскной процесс, смешанный процесс

Popeliushko V. O.

The institution of the court triers in criminal procedure of France (before the Code of Criminal Procedure, 1808)

The article touches upon the problems of genesis of the institution of the court triers in criminal procedure of France before 1808

Key words: investigation, court, court triers, inquisitive procedure, mixed procedure